

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-8>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ СУСПІЛЬСТВОМ

Юрій Горбенко

*Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
Першотравневий пр-т, 24, м. Полтава, Україна, 36011
e-mail: gorbenko.yurii@ukr.net*

У статті проведено аналіз сучасного стану проблеми рефлексивного управління в психології. Поряд із перевагами інформаційного суспільства виникає низка досить складних проблем, пов'язаних із формуванням нової системи цифрового спілкування та взаємодії, яка призводить до зменшення реальних міжособистісних контактів у суспільстві, спотворення суспільних механізмів взаємодії та руйнування системи взаєморозуміння. Майбутнє України, як і глобального світу в цілому, все більше залежатиме від можливостей особистості усвідомлювати свої власні думки та від формування вмінь творчої соціальної взаємодії.

Систематизація останніх наукових досліджень свідчить про розбіжності в тлумаченні цих феноменів. Українські та російські підходи до використання новітніх надбань науки у сфері можливостей рефлексивного управління здебільшого мають протилежні напрями. Розкрито тезу про те, що створення умов для розвитку критично мислячої особистості повинно забезпечити генерацію нових способів мислення неідентичних тим, що їх створили, тим самим забезпечити суспільство альтернативними ресурсами для вирішення нагальних проблем постіндустріального суспільства. Розвивати рефлексивні здібності стає принципово важливим завданням як для конкретної особистості, так і для країни у цілому. Найкраще впоратися з таким завданням може тільки творча особистість, яка володіє навичками рефлексії та рефлексивного управління, яка зможе мати свою думку та не стати жертвою технології позбавлення суб'єктності.

Розкрито тезу про те, що проблема рефлексивного управління в умовах інформаційного суспільства пов'язана з розумінням характеру людського мислення і контекстів управління, що склалося. Сучасні мультимедіа формують специфічні вектори мислення та підкреслюють слабкі та сильні боки управління в процесі взаємного розвитку форм індивідуальної та групової культури. Творча особистість, здатна самостійно мислити, стає центром та запорукою розвитку майбутнього цивілізації. Підкреслено, що використання наукових надбань у сфері рефлексивного управління може бути як руйнівним для суспільних інститутів, так і системоутворюючим для становлення сучасного цифрового світу.

Ключові слова: рефлексія, управління, рефлексивне управління, взаєморозуміння, суспільство, мислення, інформація, цінності.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу загострила розуміння невідворотності переходу до інформаційного суспільства, виявила наявність глобальної культурної кризи. Короткочасна зупинка реалізації примітивних стандартів суспільства масового споживання дала можливість людям зупинитися і подивитися на свій руйнівний вплив на сталі культурні традиції, природу, суспільні відносини.

У ситуації вимушеної соціальної ізоляції, спричиненої введенням карантинних заходів, чи не єдиним засобом комунікації стають цифрові мережі. Поряд із перевагами інформаційного суспільства, зокрема підвищення ефективності роботи, прискорення персоналізації товарів та послуг, Інтернету речей, Інтернету послуг виникає низка досить складних проблем, пов'язаних із формуванням нової системи цифрового спілкування та взаємодії, яка призводить до зменшення реальних міжособистісних контактів у суспільстві, спотворення суспільних механізмів взаємодії та руйнування системи взаєморозуміння.

Майбутнє України, як і глобального світу в цілому, все більше залежатиме від можливостей особистості усвідомлювати свої власні думки та від формування вмінь творчої соціальної взаємодії.

Проблема рефлексивного управління в умовах інформаційного суспільства пов'язана з розумінням характеру людського мислення і контекстів управління, що склалося. Сучасні мультимедіа формують специфічні вектори мислення та підкреслюють слабкі та сильні боки управління в процесі взаємного розвитку форм індивідуальної та групової культури. Творча особистість, здатна самостійно мислити, стає центром та запорукою розвитку майбутнього цивілізації.

Отже, в умовах інформаційного суспільства та тотального переходу на засоби цифрового дистанційного спілкування розвиток рефлексії стає актуальною суспільною проблемою.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз сучасного стану проблеми рефлексивного управління в психології засвідчує розбіжності в тлумаченні цих феноменів.

Поняття «рефлексивне управління» достатньо широко використовується у сучасній літературі. Рефлексивне управління – якісно нова система управління та зворотного зв'язку, що набуває все більшої популярності у сучасному постіндустріальному світі. Важливість переходу на методи рефлексивного управління підтверджується досвідом його використання у локальних та світових конфліктах. Найбільш яскравим прикладом ефективності таких методів є втрата Україною Кримського півострову у російсько-українському протистоянні [1–4]. Сучасна «інформаційна революція» в умовах самоізоляції набуває глобальних масштабів, висуваючи при цьому нові вимоги до структури, засобів та способів управління.

Дослідження сутності рефлексивного управління почалося з 1960-х років і сьогодні має широку наукову базу та практичне застосування, однак в її розумінні також досі немає єдності. Напевно, тому, що сам феномен є достатньо складним і поєднує відображення зовнішнього світу через внутрішній світ людини і, навпаки, внутрішнього світу через зовнішній завдяки самоусвідомленню себе та власних роздумів.

Концепцію рефлексивного управління представлено в роботах таких відомих авторів, як В.О. Лефевр, В.Е. Лепський, В.В. Давидов, В.П. Зінченко, Г.П. Щедровицький та ін.

Рефлексивне управління все більше стає засобом досягнення переваги однієї соціальної групи над іншою, що висуває специфічні вимоги до розвитку особистості в таких умовах; особливого значення набуває розвиток критично мислячої, творчої особистості як можливої противаги специфічним інформаційним впливам.

Отже, вчені наголошують на тому, що завдання особистості у новому світі – це адаптація до світу та знаходження рішень у всіх випадках, коли створюються нові, непередбачені проблеми, у нашому разі це швидкий незворотний перехід до інформаційного суспільства.

Формулювання мети і завдань статті. Викладене вище визначило мету дослідження особливості рефлексивного управління інформаційним суспільством.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: систематизувати сучасні уявлення вчених на природу і функції рефлексивного управління та виявити особливості рефлексивного управління у сучасному інформаційному суспільстві.

Виклад результатів дослідження. Будь-яке управління включає у себе рефлексію. С.Л. Рубінштейн із цього приводу зазначав: «Із появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя. Свідомість виступає тут як розрив, як вихід із повного поглинання безпосереднім процесом життя для вироблення відповідного ставлення до неї, заняття позиції над нею, поза нею для судження про неї. Із цього моменту, відповідно, постає проблема відповідальності в моральному плані, відповідальності за все зроблене та упушене ... кожний учинок набуває характеру філософського судження про життя, пов'язаного з ним загального ставлення до життя» [5, с. 352].

У цьому визначенні яскраво виражено сутність поняття «рефлексія» як усвідомлення власної відповідальності за усвідомлення того, як «Я» живу.

В.О. Лефевр у своїх роботах розширив поняття рефлексія: «Це здатність встати в позицію «спостерігача», «дослідника» або «контролера» по відношенню до свого тіла, своїх дій, своїх думок. Ми розширимо таке розуміння рефлексії і вважатимемо, що рефлексія – це також здатність встати в позицію дослідника по відношенню до іншого «персонажа», його дій і думок» [6, с. 16].

В.Е. Лепський, російський послідовник школи В.О. Лефевра, розуміє рефлексивні дії як різноманітні рефлексивні технології. Зокрема, він зазначає, що «міждисциплінарне уявлення про рефлексію як здатність деяких систем створювати моделі себе та інших систем і водночас бачити себе, будуються такі моделі збагаченого управління як природно-інтелектуальні та штучні інтелектуальні системи. На цьому шляху можна зробити конструктивні відмінності між самопізнанням і самосвідомістю як носієм таких знань. Форми комунікативної рефлексивної активності можуть бути представлені як різноманітні рефлексивні технології. Запропонована В.О. Лефевром технологія в 1960-х роках минулого століття як процес передачі підстав для прийняття рішень одного із суб'єктів до іншого є найбільш відомою, вона знайшла широке застосування і розвиток у різних галузях наукових знань і прикладних робіт. Тим не менше рефлексивні аспекти управління можуть тлумачитися набагато ширше, якщо вони включають не тільки безпосередні інформаційні впливи на процеси прийняття рішення, а й опосередковані впливи через управління структурами усвідомлення процесів усвідомлення – рефлексивними структурами. Нами пропонується класифікація рефлексивних технологій за трьома базовими групами: імітація рефлексивної активності, рефлексивне управління та рефлексивне програмування» [7, с. 12].

В.Е. Лепський, розкриваючи застосування рефлексивних технологій у практичному плані, зазначає, що «основні напрями дослідження рефлексивних процесів пов'язані з подоланням «безсуб'єктності» в системах соціального управління та розвитку, з розробленням принципово нових технологій систем підтримки суб'єктів діяльності (індивідуальних та групових), зі зміною домінанти «знань» в освіті на домінанту розвитку рефлексивних здібностей» [8, с. 6].

І ми з останнім повністю погоджуємося: розвивати рефлексивні здібності стає принципово важливим завданням як для конкретної особистості, так і для країни у цілому. Найкраще справитися з таким завданням може тільки творча особистість, яка володіє навичками рефлексії та рефлексивного управління, яка зможе мати свою думку та не стати жертвою технології позбавлення суб'єктності.

Г.Л. Смолян, як і багато російських учених, що наукові досягнення намагаються застосувати для потреб військової сфери, зазначає що «у війні, де використовується рефлексивне управління, сторона із найвищою якістю «рефлексії» (більш здатна до імітації думок іншої сторони або прогнозування її поведінки) буде мати кращі можливості перемогти» [9, с. 55].

А.В. Раскин та І.В. Тарасов узагалі під рефлексивним управлінням розуміють «нав'язування суб'єкту управління певної стратегії поведінки за рахунок передачі йому підстав, за рахунок яких останні вибудовують логічне рішення, що нав'язується стороною, яка управляє. Будь-які дії, що «обдурюють» (провокації та інтриги, маскування та розіграш, створення хибних об'єктів та взагалі брехня в будь-якому контексті), являють собою реалізацію рефлексивного управління» [10, с. 16].

Ще більш цинічно А.В. Раскин розкриває можливості впливу рефлексивного управління через соціальні мережі. Він зазначає, що «у результаті образне сприйняття реальності мережевими користувачами трансформується, рухаючись у віртуальний світ. У зв'язку із цим соціальні мережі є ефективним інструментом управління громадською свідомістю, яка має безпосередній вплив на вміст рішення керівництва країн в умовах загострення внутрішніх і міждержавних протиріч, різних видів конфліктів і криз... Одним із таких методів є рефлексивне управління ворогом через соціальні мережі. У широкому розумінні рефлексивне управління є впливом на всю систему цінностей, цілей і способів мислення тих, хто повинен бути керованим. В основі рефлексивного контролю лежить мотиваційний механізм... Комп'ютерні мережеві технології підвищують ефективність рефлексивного управління. Представляє інтерес взаємозв'язок рефлексії та віртуальної реальності, тому що будь-яка віртуальна реальність має рефлексивну основу... На перший погляд здається, що людина отримує доступ до різних поглядів, оцінок реальності. Здається, що користувач потрапляє у світ об'єктивної незалежної інформації, з якої він зможе сформулювати справжні переконання і його подальші дії будуть мотивовані в правильному напрямі. Насправді є модератори, які мають більше прав, ніж звичайні користувачі соціальних медіа, для управління інформаційними потоками. Вони отримують право видаляти і редагувати повідомлення інших людей, видаляти сторінки користувачів, а також обмежувати права на редагування та перегляд користувачів ... редагування або знищення повідомлень в Інтернеті. Як підсумок, семантичне навантаження інформації може бути спотворене, у результаті чого отримуємо вплив на переконання. Таким чином, спостерігається вплив на мотиваційний механізм прийняття рішень індивіда. Погляди і переконання, сформовані у віртуальному світі, передаються у реальний світ. Людина з нестабільними поглядами легко потрапляє в необхідний каркас соціальної поведінки... Вплив на осіб, які приймають рішення, може здійснюватися за допомогою груп користувачів, які представляють повноваження для конкретної людини й є мережевими шляхами впровадження набору рефлексивних керуючих впливів... Сукупність очікуваних дій цих осіб додають кумулятивного потенціалу своїх дій, а скоординоване управління через соціальні медіа може досягати більш глобальних результатів їхньої контрольованої діяльності» [11, с. 14].

Таким чином, російські вчені достатньо цинічно намагаються використовувати свої розробки для спотворення правди та нав'язування брехні.

Українські дослідники, зокрема М.І. Найд'юнов, стверджують, що «поняття «рефлексивне управління», введене В.О. Лефевром для позначення способів управління свідомістю (уявленнями, метою тощо) супротивника за конфронтаційної взаємодії, та подальші розробки М.Д. Іонова, В.Є. Лепського та ін. у цьому напрямі не забезпечують побудову системи рефлексивного управління в організації як форми неконфронтаційної взаємодії суб'єктів у соціосистемі» [12, с. 5].

У сучасній Українській психологічній школі є достатньо велика кількість робіт (О.П. Варламова, О.В. Лосєв, С.Н. Маслов, Л.А. Найд'юнова, І.В. Палагіна, Г.Ф. Похмелкіна, О.В. Растяніков, С.Ю. Степанов, І.М. Семенов та ін.), у яких розробляються засоби розвитку рефлексивної культури, які запобігають негативним наслідкам конфліктних ситуацій, переосмислюються рефлексивні цінності, які дають особистості змогу жити

з усвідомленням власних обмежень. Активно розробляється проблема рефлексивного управління організаціями в умовах інформатизації суспільства.

Досліджується роль творчої особистості в умовах рефлексивного управління інформаційним суспільством як «інструменту» прийняття нестандартних рішень, підтверджуючи славнозвісний вислів А. Ейнштейна про те що «наше мислення створює проблеми, які неможливо вирішити за допомогою мислення того ж типу».

Рефлексивний спосіб управління передбачає ситуацію, у якій свідомість особистості повинна вийти зі стереотипної системи усталених норм, традицій та зайняти позицію над динамічною системою самоуправління життям.

Як правило, перехід на рефлексивне управління передбачає декілька етапів: усвідомлення автоматичних дій та їх спостереження із позиції над ситуацією або автоматизмом, у подальшому усвідомлення необхідності змін ситуації та прийняття рішення про вибір нової форми поведінки.

Це узгоджується з думкою М.І. Найдьонова про те, що «формування системи рефлексивного управління в умовах зростання складності взаємодії базується на припущенні про можливість подолання дефіциту рефлексії у спосіб створення повноти групового суб'єкта, у межах якої процедурно стабілізований рефлексивний процес одного з учасників забезпечує рефлексивні функції для інших із подальшим розширенням обсягу і самостійності рефлексування кожним суб'єктом» [12, с. 6].

Таким чином, подолання «дефіциту рефлексії» особистості повинно стати ефективним інструментом протидії негативному впливу сучасних інформаційних технологій. У таких умовах необхідно звернути увагу всіх суспільних інститутів на необхідність забезпечення переходу на систему навчання і виховання, яка передбачає виявлення та культивування необхідних для подальшого сталого розвитку суспільства якостей критично мислячої особистості.

Окрім того, необхідно враховувати, що глобальне людство в плані обміну інформацією – це вже реальність сьогодення. І вся інформація може бути подана та умисно «модерована» певними деструктивними структурами з метою використання Інтернету як засобу рефлексивного управління в руйнівному її прояві. Український Інтернет – це недооцінена фахівцями проблема, що може у подальшому стати загрозою національного масштабу. У нас майже відсутні комп'ютерні програми та ігри українською мовою. Українці, заходячи в Інтернет, переходять на російську або, в кращому разі, англійську мову. Сьогодні Інтернет є практично у кожній сім'ї, але чи маємо ми достатньо україномовного контенту, чи знову будемо здоганяти «русский мир» та наступати на ті ж граблі, ввічливо розставлені «старшим братом». Бо сьогодні Інтернет – це спосіб формування світоглядних орієнтирів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз сучасного стану рефлексивного управління в психології засвідчує розбіжності в тлумаченні цих феноменів. Рефлексивне управління як нова система управління суспільними настроями набуває все більшої значущості у сучасному постіндустріальному світі. Використання наукових надбань у сфері рефлексивного управління може бути як руйнівним для суспільних інститутів, так і системоутворюючим для становлення цифрового світу. Українські і російські підходи до використання сучасних надбань науки у сфері можливостей рефлексивного управління мають здебільшого протилежні напрями. Велику кількість досліджень російських учених присвячено засобам руйнування цілісності та умисного спотворення інформаційного середовища; українські дослідники намагаються розширити сферу використання феномену рефлексивного управління та надати можливість подолати «дефіцит рефлексії» у спосіб створення повноти групового суб'єкта.

Створення умов для розвитку особистості з розумінням того, що тільки генерація нових способів мислення, неідентичних тому способу, що його створила, забезпечить суспільство альтернативними ресурсами для вирішення нагальних проблем постіндустріального суспільства.

Сучасні інформаційні технології, у яких людина може проявити себе тільки з одного боку, тільки як частина суб'єктності, дають змогу не ототожнювати себе з будь-яким соціальним інститутом (вступаючи у віртуальні групи), формують умови для втрати власної ідентичності. Критично мисляча особистість має забезпечити підвищення ролі суб'єктності, виробляючи ціннісні підвалини для формування соціальних утворень.

Руйнування соціальних і групових ідентифікаційних структур на користь глобальних соціальних мереж пришвидшує деградацію реальних соціальних інститутів, передусім сім'ї та найближчого оточення. Стирання кордонів між приватним і публічним проявляється у домінуючому індивідуалізмі, під час формування соціальних відношень, у підміні довгострокових суспільних завдань негайними прагматичними результатами.

Назріла необхідність систематизації та вироблення відповідного понятійного апарату для аналізу процесуальних відносин в умовах рефлексивного управління інформаційним суспільством.

Також необхідне розроблення програми використання комп'ютерів з урахуванням закономірностей інформаційної взаємодії людини з віртуальним середовищем, що створювало б умови для ініціації рефлексії особистості.

Список використаної літератури

1. Горбенко Ю.Л. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір. *Психологія і особистість*. 2017. № 2(12). С. 30–39.
2. Горбенко Ю.Л., Горбенко А.Ю. Інформаційно-психологічні та ментальні чинники російсько-українського протистояння. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 1(44). С. 50–57.
3. Горбенко Ю.Л., Горбенко А.Ю. Крах проекту Росія: соціально-психологічні чинники. *Вісник Національного університету оборони України*. 2017. № 1(48). С. 51–59.
4. Горбенко Ю.Л., Горбенко О.В. Особливості рефлексивного управління у російсько-українському конфлікті. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 1(54). С. 74–82.
5. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
6. Лефевр В.А. Рефлексия. Москва : Когито-Центр, 2003. 496 с.
7. Лепский В.Е. Методологический и философский анализ развития проблематики управления. Москва : Когито-Центр, 2019. 340 с.
8. Лепский В.Е. Научное и социокультурное значение рефлексивного движения в России. *Рефлексивные процессы и управление*. 2001. № 1. С. 6–33.
9. Смолян Г.Л. Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений. *Труды Института системного анализа РАН*. 2013. Т. 63. № 2. С. 54–61.
10. Раскин А.В., Тарасов И.В. Рефлексивное управление как технология информационного воздействия. *Информационные войны*. 2014. Т. 30. № 2. С. 15–17.
11. Раскин А.В. Рефлексивное управление в социальных сетях (рус.). *Информационные войны*. 2015. Т. 35. № 3. С. 18–22.
12. Найдюнов М.І. Формування рефлексивного управління в організаціях : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2010. 31 с.

THE REFLEXIVE MANAGEMENT'S PECULIARITIES BY AN INFORMATION SOCIETY

Yurii Horbenko

*National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»,
24, Pershotravnevyj Ave., Poltava, Ukraine, 36011
e-mail: gorbenkoyurii@ukr.net*

The article analyzes the current state of the problem of a reflexive management in a psychology. In addition to the advantages of the information society, lots of complex problems exist which associated with the formation of a new digital communication and an interaction system that lead to the reduction of real interpersonal contacts in society, distortion of the social interaction mechanisms and destruction of mutual understanding system. Ukraine's future, like the global world's as a whole, will increasingly depend on the individual's ability to understand their own thoughts and the formation of the skills of a creative social interaction.

Systematization of recent scientific researches shows differences in an interpretation of these phenomena. Ukrainian and Russian approaches using of modern science achievements in a sphere of the reflexive management possibilities are directed, in the majority, in opposite directions. The thesis is disclosed that the creation of conditions for the development of a critical thinking person must ensure the generation of the new ways of thinking non-identical to those who have created them, thereby the society will be provided with alternative resources to solve the urgent problems of a postindustrial society. Developing the reflexive abilities becomes a fundamental task both for a particular person and for the country as a whole. Only the creative personal can best cope with this task, who possesses the skills of a reflection and a reflexive management, who will be able to have own opinion and will not become a victim of the technology of the subjectivity's deprivation.

The thesis is disclosed that the problem of the reflective management in the information society is connected with understanding of the nature of human thinking and the contexts of the current management. Modern multimedia forms specific vectors thinking and emphasizes weaknesses and strengths of a management in the process of a mutual development of individual and group culture forms. The creative personal able to think independently, becomes the center and key of the future civilization development. It is underlined that using of the scientific achievements in the sphere of the reflexive management can be both destructive for public institutions and systematic for the formation of a modern digital world.

Key words: reflection, management, reflexive management, mutual understanding, society, thinking, information, values.